

Prolog: Vzpomínky

Boj člověka proti moci je bojem paměti proti zapomínání.

MILAN KUNDERA, „KNIHA SMÍCHU A ZAPOMNĚNÍ“

Gourgen Mkrtich Yanikian se příliš zaměřoval na své poslání, než aby se ráno 27. ledna 1973 staral o své vyčerpané finance. Dlužil věřitelům 2 400 dolarů a žil ze sociální podpory a půjček od přátel, spíše almužen, v jejichž splacení nemohl doufat, když měl na bankovním účtu 12 dolarů. Přesto se rozhodl neužít běžného pokoje a za 37 dolarů a 10 centů na noc si najmout místnost v hotelovém pavilonu, aby na své hosty, diplomaty z tureckého konzulátu v Los Angeles, udělal dojem.¹

I když měl srdce plné vzteku, postupoval chladně podle plánu, který si sestavil už měsíce předtím. Pokojské dal pokyn, aby mu v pokoji uklidila, a na poledne si objednal bufetový oběd, načež si přičísl huňatý knír, nasadil si bílý baret a natáhl hnědý tvídový plášť. Jeho čipernost se vzpěchovala jeho věku. I v sedmasedmdesáti dokázal nahnat strach mužům o polovinu mladším, když se postavil a vypjal klenutou hruď. Vlasy mu neuspořádaně splývaly dozadu, čímž napodoboval studenty a hippies na místní univerzitě, s nimiž od doby, co jeho osmačtyřicetiletá žena upadla do trvalého bezvědomí, trávil mnoho času. Značnou část jeho obličeje zaujímaly hluboce zvrásněné a zplihlé tváře. Obočí, černé jako noc a ve směru ke spánkům se postupně zdvíhající, ostře kontrastovalo s jeho stříbrnou hřívou a dodávalo jeho vzezření na hrozivost. Jeho hlas, hutný, chraplavý a poznamenaný přízvuky pocházejícími z různých jazyků, se dokázal bojovně vzednout, když se v něm vzmáhal vztek.²

Spokojen se svým zjevem, nabil Yanikian dvě pistole, každou dvanácti náboji. Ruce se mu nezachvěly. Když měl nabito, položil modrý browning ráže 0,25 palce, který si koupil v Ottově železářství v Santa Barbaře, do zásuvky v komodě. Druhou pistoli, devítimilimetrový poloautomatický luger, vložil do prohlubně, kterou zvlášť pro tento účel vyřízl do stránek *Kdo je kdo na Západě*, ve kterémžto díle se jméno Yanikian vyskytovalo na stránce 880. Z toho, že se střelbou z té zbraně nemá žádnou zkušenost kromě

dvou výstřelů z doby, kdy ji před šestadvaceti lety koupil od vojenského vysloužilce, si nic nedělal.³

Pět dnů předtím u vědomí, že se pravděpodobně domů nevrátí, Yanikian sbalil své životní dílo – brožury vydané vlastním nákladem, korespondenci a knihy – do tašek a ubytoval se s ním v pokoji číslo 34 třetího pavilonu hotelu Biltmore. Ten byl postaven roku 1927 a napodoboval typické prvky španělské koloniální architektury, jako červené taškové střechy, tepané železné mříže a krémově zbarvené štukované zdi, jaké vedoucí činitelé po celé Santa Barbarě používali od časů, kdy skoro celé město zničilo zemětřesení. Osmihektarový hotelový areál pokrývaly koberece dobře ošetřovaného trávníku, přerušované palmovým mlázím a zahradami, jako byla ta naproti Yanikianovu pavilonu. Po dvou bouřkách během jeho pobytu v letovisku vládl pro tuto roční dobu neobvyklý chlad. Toho dne se pobřežní mlha, táhnoucí se ze severní Kalifornie, začala rozplývat a teplota se opět vyšplhala na vlahých osmnáct stupňů. Ropné nánosy z havárie vrtné plošiny, které předchozího roku vtrhly na nedalekou pláž Butterfly Beach, byly na ústupu, což umožňovalo tomu, kdo by pozoroval „americkou riviéru“, jak tomu říkali místní, nezkažený výhled na horské pásmo Santa Ynez, vybíhající k moři přímo na sever od Santa Barbary.

Yanikian se ale o tuhle scénérii příliš nezajímal. V hotelu se ubytoval za jiným účelem. Chtěl se pomstít za ztráty své rodiny – a vlastně za ztráty svého národa –, za zločin, k němuž došlo před desítkami let a který svět nechal bez trestu upadnout v zapomnění.

Zatímco Yanikian udílel hotelovému personálu poslední instrukce stran oběda a staral se, aby obě zbraně byly ukryty na svých místech, dojeli do Santa Barbary devětačtyřicetiletý turecký konzul Mehmet Baydar a jeho asistent, třicetiletý vicekonzul Bahadır Demir. Že jsou oba ženatí, že mají děti a že ani jeden z nich nebyl v době genocidy na světě, pro Yanikiana nic neznamenalo. Pro něj byli ti muži symboly trvalé nespravedlnosti páchané na Arménech. Když diplomaté v jedenáct hodin dopoledne došli v hotelu Biltmore k pokoji číslo 34, uvítal je úklonou.⁴

Yanikianovo narození 24. března 1895 připadlo na dobu pro jeho rodinu nebezpečnou. Po celé Osmanské říši docházelo k pogromům proti Arménům, a tak jeho rodiče věnovali zvláštní péči kojence, který trpěl bolestmi břicha a snažili se uniknout pozornosti osmanských vojáků, drancujících v jejich čtvrti. Rodině, bydlící v Erzurumu, městě na východní výspě říše, se podařilo utéct před smrtí, když jí jeden přítel nabídl úkryt na perském konzulátě. Yanikianův strýc z matčiny strany, který zůstal ve městě, byl zastřelen.⁵

Rodina se nakonec přestěhovala východním směrem na bezpečnější místo. Cesta přes hory byla nebezpečná kvůli vánicím, které poutníky často zdržely až do pozdního jara, než sníh roztál. Po cestě se Yanikian v horském průsmyku ztratil, když se sáně převrátily. Jeho třináctiletý bratr Hagop, nejstarší ze čtyř dětí, ho po několika hodinách našel, stále zabaleného do deky, ale napůl zmrzlého. Přitiskl si ho něžně k hrudi, aby ho zahřál. Ta záchrana vytvořila mezi oběma chlapci zvlášť silné pouto.⁶

Yanikianova rodina masakru unikla, ale jiní Arméni to štěstí neměli. Hromadné vraždění, zahájené roku 1894, se šířilo do všech Armény obývaných měst po celé Osmanské říši. V Urfě (původně starobylé město Edessa, obsazené kdysi evropskými křižáky), byly tři tisíce Arménů, hledající útočiště před násilím, zaživa upáleny v katedrále. Tato nejnovější vlna pronásledování byla další epizodou v dlouhé řadě represivních akcí osmanských vládců proti arménské menšině. Od doby Yanikianova početí do jeho prvních narozenin zahynulo sto až tři sta tisíc Arménů za krveprolití, které list *New York Times* označil za DALŠÍ HOLOKAUST ARMÉNŮ.⁷

Osm let nato se Yanikian, jeho bratr Hagop a jeho matka Epraxia vrátili do Erzurumu, aby si vyzvedli zlaté mince a vlastnické doklady, které si zakopali v kůlně. Původně zámožná rodina už utratila velkou část peněz, jež vzala při chvatném útěku s sebou, a nyní zoufale potřebovala ukryté jmění znovu získat. Když Hagop truhlici vykopával, vrazili do kůlny dva Turci ve fezech. Yanikian s matkou zůstali ukryti v neosvětlené části stavby asi pět metrů od toho místa a bezmocně sledovali, jak se ti dva Hagopa chopili. Ten pohlédl

na bratra a očima mu dal znamení, aby zůstal zticha. Epraxia obe-
mkla mladšímu synovi ústa pevně rukama, aby zdusila jeho výkřik-
y. Zatímco jeden z mužů Hagopa pevně držel, druhý pozvedl do
vzduchu čepel. Než stačila Epraxia zakrýt mladšímu synovi dlaní
oči, jediným řezem proťal Hagopovi hrdlo. Když se bratrovo tělo se-
sulo k zemi, zahryzl se mladší chlapec do matčiny dlaně mezi pal-
cem a ukazovákem tak, že měl tvář zbrocenou krví a ona oba prsty
znetvořené. Když ti dva odešli, Epraxia, nadále svírající Yanikiana
v náruči, popošla k Hagopovu mrtvému tělu a políbila ho.⁸

Jako student stavební fakulty na moskevské univerzitě se Yani-
kian (tehdy Janikjan) během celého roku 1915 doslýchá o ukrut-
nostech páchaných na Arménech. Stovky článků otiskovaných
v evropských i amerických novinách popisovaly zločin, pro nějž
lidstvo nemělo slovní označení. Téměř denně četl líčení událostí,
proti kterým se masakry z let devadesátých, kdy se narodil, zdály
mírné. VELKOMASAKROVÁNÍ ARMÉNŮ TURKY, křičel jeden titulek v *New
York Times* v roce 1915.⁹

Ve snaze nalézt příslušníky své rodiny, o kterých neměl od vy-
puknutí války žádné zprávy, se Yanikian zjara 1915 vydal na Kav-
kaz, kde vstoupil do arménského dobrovolnického pluku, který bo-
joval po boku ruské armády a ležel posádkou na východním okraji
Osmanské říše. Bez velkého výcviku nastoupil mladý Armén na
frontu. Pluk ho vybavil lehkou khaki uniformou, na níž měl čer-
veno-modro-oranžové nášivky v historických barvách Arménie,
a souborem map. S ohledem na předchozí průpravu byl zařazen do
devítičlenného ženijního družstva, jehož úkolem bylo prozkoumá-
vat hornatou krajinu před regulárními útvary. Místo pušek s bodá-
ky, které měli běžní vojáci, dostala lehce vyzbrojená jednotka malé
browningy a dynamit, a aby se vyhnula odhalení, přesunovala se
v noci.¹⁰

V květnu pronikl jeho pluk přes osmanskou hranici. Prvního dne
na osmanském území, když jeho družstvo tábořilo u malé říčky, se
Yanikian na vlastní oči přesvědčil o hrůzách, o nichž předtím jen
slyšel. Vodou celý den jako ulomené větve stromů plynul nepřetržitý

proud hlav, paží, nohou a těl bez údů. Příslušníci jeho družstva, vyprahlí po celodenním pochodu a bez jiného zdroje pitné vody, byli nuceni ze stejné řeky i pít. Yanikian byl do hloubi duše otřesen.¹¹

V následujících několika týdnech se muži z jeho skupiny často přemísťovali pěšky, a když měli štěstí, na koni. Všude, kam přišli, viděl Yanikian zohavené mrtvolky, opuštěné domy a pobořené kostely. V rodném městě našel otcův podnik a domov svého dětství – stejně jako celou arménskou čtvrť – vypálené. Kašny byly doruda zbarveny krví. Na nádvoří před kostelem, kde jako dítě trávil nedělní odpoledne, se válely bezhlavé mrtvolky. Když Yanikian pozůstatky ohledával, poznal velké mateřské znaménko na tváři chlapce, který měl hlavu rozřatou vedví jako meloun. Byl to jeho dvanáctiletý synovec, který zřejmě eskadře smrti připadal dost starý, aby ho zařadila mezi dospělé muže, jež čekala rychlá smrt.

Vedle synovce ležela useknutá hlava jeho švagra, stále s týmž knírem, ke které však nikde nebylo možné nalézt tělo. Yanikian ho mezi nakupenými mrtvolami marně hledal, když chtěl oba pohřbit do rodinného hrobu na místním hřbitově. Jeden ruský důstojník zoufalému Arménovi řekl: „Co na tom záleží, jsou všichni mrtví. Vezmi si některou z mrtvol.“ Bezcitná slova, k nimž důstojníka zřejmě podnítil pohled na tolik zmasakrovaných mrtvol, Yanikiana neodradila. Trval dál na svém a nabídl, že zaplatí za pochovení všech těl, jejichž počet šel do stovek. Dvacet ruských vojáků sebralo mrtvé na sedm nákladních vozů, Yanikian mezi nimi odhalil torzo svého příbuzného. Těla naházeli do hromadných hrobů a nastavěli u nich kříže. Yanikian své příbuzné pochoval po boku své babičky. Patřili k nemnohým Arménům, kterým se dostalo řádného pohřbu.¹²

Čtyřicet dalších příslušníků jeho širší rodiny zpráchnivělo v neoznačených hrobech kdesi v osmanském impériu, přičemž snad zahynuli náraz ranou sekery, snad padli za oběť pomalé smrti, způsobené zhoubnými chorobami a podvýživou v poušti. Celkem povraždila Osmanská říše půldruhého milionu Arménů a dalších pět set tisíc jich vyhnala z půdy, na níž sídlili dva a půl tisíce let. Tato tragédie později vstoupila ve známost jako arménská genocida.

Po první světové válce se spontánní vlna podpory Arménů stala inspirací pro jedno z vůbec prvních mezinárodních hnutí za občanská práva na světě. Jen samotné Spojené státy, řízené humanitárně smýšlejícím Woodrowem Wilsonem, zaslaly „hladovějícím Arménům“ – což bylo během dvacátých let populární označení – sto šestnáct milionů dolarů (asi půldruhé miliardy dnešních dolarů), a podnikly tak první akci mezinárodní pomoci v historii země. Tato pomoc neskončila poskytnutím potravy a přístřeší statisícům uprchlíků a sirotků. Vítězové války – Velká Británie, Francie, Itálie a Spojené státy – se zavázali k trestnímu stíhání osmanských vedoucích činitelů odpovídajících za to, co tyto země označovaly za „zločiny proti lidskosti“. Uzavřeli s Osmanskou říší smlouvu zaručující Arménům národní stát a domovinu, ochráněnou před dalším pronásledováním. Vynaložili také úsilí, aby Osmany přiměli k odškodnění Arménů za ztráty tím, že jim navrátí zabavené jmění a zničený majetek obnoví.

Snad až na holokaust předčil výtrysk podpory, již se Arménům dostalo, cokoli jiného, co bylo ve dvacátém století pro oběti genocidy podniknuto. „Arménie nechť je osvobozena,“ pronesl Wilson k zástupu v Salt Lake City, „aby tento veliký národ, probíjející se jednou nocí hrůz za druhou..., dnes konečně obdržel příslib bezpečí, příslib spravedlnosti...“¹³

Přes tyto vznešené city nebyl onen slib nikdy dodržen. Místo toho se svět obrátil k Arménům zády a umožnil pachatelům, aby jim jeden z největších zločinů moderních dějin prošel. Svět sice kráčet dál, ale Arméni nikdy nezapomněli. Velkozločin byl spáchán a jim se za to nedostalo ničeho, dokonce ani omluvy od pachatelů. Po téměř celém století ještě stále prahnou po spravedlnosti.

K mému prvnímu setkání s genocidou došlo pár týdnů před mými dvanáctými narozeninami, v dubnu 1985. Tehdy jsem o tom ještě nevěděl, ale bylo to mé první zasvěcení do dávného a rozhořčeného zápasu. V arménské katedrále na Manhattanu jsem se připojil k zástupu lidí, jejichž zraky se upřely na průvod sedmdesáti přeživších, kráčející střední uličkou. V jinak ztichlé svatyni zpíval

sólista z kůru slova arménské modlitby. Ve vzduchu dosud viselo aroma kadidla po ranní bohoslužbě a mísilo se s těžkými vůněmi kolínské a parfémů, jichž užívali farníci. Pamětníci genocidy, s červenými karafiáty v rukou, šli zvolna a rozvážně do přední části katedrály. Naše oči sledovaly každý jejich krok – levá, pravá, levá, pravá. Vedle každého přeživšího kráčel mladý muž nebo žena, nesoucí bílý kříž. Když došli k oltáři, zasadil před něj každý pár svůj kříž a položil karafiát na jeho vodorovné břevno.

V mládí pro mě pojem „genocida“ neměl konkrétní obsah. I představa vraždy se zdála těžká k pochopení. Reální lidé nebyli totéž jako digitální postavy, které jsem bezstarostně odstřeloval ve videorách. Věděl jsem, že v téhle události je něco významného, něco velikého, snad to bylo těch sedmdesát pamětníků. Lidé na ně pohlíželi s úctou i soucitem. Nevěděl jsem proč – neměl jsem ponětí o tíživosti hrůz, které prožili –, ale vycítoval jsem, že je v nich něco, co je odlišuje.

Po různých proslovech jsem se připojil k dalším dětem procházejícím střední uličkou v modrých tričkách s vyobrazením dvojího vrcholu hory Ararat. Když jsme stáli před oltářem, promluvil ke shromáždění francouzsko-arménský zpěvák Charles Aznavour. „Nezapomínejte na své rodiče a prarodiče,“ řekl mně a ostatním dětem. Tento syn dvou přeživších napsal již dříve na počest obětí genocidy píseň *Ils sont tombés (Padlí)*:

*Padlí v tom roce, už jsou pod zemí...
a malé děti, které chovali,
jen umíraly, jen plakaly,
již odsouzeny pouhým zrozením...*

*Padlí jak listy lidé nevinní,
prostí a laskaví
a neznající svoje zločiny.
Byli v oné hodině
podobni pouštní květině,
již pískem brzy překryl vítr z pustiny...*

*Padli jak slzy, proč, to zvíme stěží,
tehdy v tom létě utrpení
v tom létě války, létě řeží.
Spáchali jen své narození.
Tak člověk vinen je, že žije,
vy, děti Arménie...¹⁴*

Po těch prvních dětských krůčcích v roce 1985 jsem na genocidu příliš nemyslel. Občas mě děsivé fotografie vyzábělých postav belhajících se v hadrech nebo koster kupících se jedna přes druhou donutily ke krátkému zamyšlení nad touto tragédií vždy 24. dubna, kdy si Arméni genocidu připomínají. Jako student jsem skoro každý duben vylepoval letáčky o genocidě, ale i to byly jen prchavé momenty, neboť vysokoškolský život mi málokdy poskytoval prostor k hlubšímu uvažování o ní. Když se však naskytla vzácná příležitost k úvaze na volné téma, psal jsem pokaždé o pokračujícím dopadu genocidy i na mou generaci. Když se ohlédnu, je mi jasné, že v mém nitru něco dozrávalo.

Když se mi blížila třicítka, pohnula mě narůstající zvědavost ke zkoumání minulosti mé rodiny. Věděl jsem, že moji prarodiče z otcovy strany byli sirotci, a vybavoval jsem si útržkovité vzpomínky na to, jak dědeček Levon proklínal Turky. Když jsem si pohovořil s dosud žijícími rodinnými příslušníky, začaly se střípky informací, jež jsem sesbíral, skládat v hrozivý obraz.

Můj dědeček Levon a ostatní z jeho rodiny dostali v roce 1915 příkaz k vyklizení svých domovů ve městě Erzurum a k přepravě toho nejnnutnějšího ze svého majetku neměli nic než brašny a dvoukoláky. Na okraji města byli dospělí muži odděleni od žen a dětí a Levonův otec, děd a strýc spolu s ostatními pobiti sekerami a mačetami. Levon a jeho starší bratr se připojili k matce, tetám, bratrancům a sestřenicím a maličkému bratříčkovi Ardavasovi, narozenému čtyřicet dní předtím. Skupina dostala rozkaz k pochodu přes poušť za řeku Eufrat a k usazení v Urfě. Každý den spolkl Levon zlatý nugget, aby ho ukryl před osmanskými vojáky, dohlížejícími na deportaci. Poté ho vydloubl ze své stolice a postup opakoval po celou cestu.

Ardavas zemřel brzy po odchodu z Erzurumu. Levonova rodina pohřbila kojence v provizorním hrobě. Toho večera se Levon odplížil zpět, aby Ardavasův hrob vyhledal, ale našel psa, jak okusuje nohu jeho bratříčka. Zvíře zahnal a strávil celou noc tím, že holýma rukama hrabal hlubší jámu. Během genocidy zahynula jeho matka, tety a všechny ostatní děti, až na jeho bratra a jednoho z bratranců. Celkově ztratil můj děd osmadvacet příslušníků širší rodiny.

Naslouchat těmto příběhům bylo obtížné, uvažovat o nich nesnesitelné. Když jsem zpovídal členy rodiny, snažil jsem se do jejich slov hroužít se stejným nevzrušeným úsilím o vyhledání informací, jakého jsem užíval při jakémkoli zaměření výzkumu. Dvakrát se mi však stalo, že když jsem zůstal sám, propukl jsem v pláč. „*Inču* (proč)?“ hloubal jsem. „*Inču?*“

Moje reakce nebyla ojedinělá. Bolest a zoufalství, zděděné po předcích, v sobě ve skutečnosti nesla většina potomků těch, kdo přežili, dokonce i takových, kteří už od nich byli vzdáleni několik pokolení. A to, jak mi bylo vštěpováno poučení o tvrdém konfliktu mezi Armény a Turky v roce 1915, bylo rovněž obvyklé. Téměř jedno století po genocidě odmítá většina Arménů na minulost zapomenout a chce napravit zlo, které bylo spácháno na jejich předcích.

Odkrytím zážitků mých rodinných příslušníků můj zájem o genocidu neskončil, nýbrž naopak vyvstaly nové otázky, ani ne tak o tragédii, jako spíše o tom, co přišlo po ní. Na vzpomínkové akce připomínající genocidu, podobné té v pětadesátém roce, jsem chodil skoro dvacet let, ale vypadalo to, že na dohled není žádný konec. Začal jsem přemítat, co je toho příčinou. Proč Arméni skoro celé století po genocidě dosud zápolí o spravedlnost. Co vede muže jako Gourgen Yanikian k chladnokrevnému zosnování dvojnásobné vraždy více než padesát let po předmětných událostech? Co se stalo po genocidě a proč?

Jak jsem se prokopával dál, odpovědi na tyto záhady vyvolávaly řadu dalších otázek, které mi odhalovaly, že arménská zkušenost je mezi katastrofami v oblasti lidských práv v minulém století ojedinělá. Jestliže se Arménům po genocidě dostalo tak rozsáhlé

podpory, jak došlo k tomu, že všechny přísliby spravedlnosti od nejsilnějších zemí světa zůstaly nesplněny? Proč to Arménům trvalo téměř pět desetiletí, než znovu oživilo kampaň volání po spravedlnosti? Jak se mohla událost tak široce uznaná za genocidu nakonec ze svědomí světa vytratit? (V době, kdy docházelo k holokaustu, byl svět o vraždění Arménů informován lépe než o tomto zločinu.) Jak se mohlo turecké vládě dařit genocidu popírat? Její učebnice dějepisu se o té pohromě ani slůvkem nezmiňovaly, její tisk arménskou zkušenost odmítal jako podvod, její učenci Armény obviňovali ze zrady. Najít pro stanovisko Turecka nějakou paralelu je obtížné. Představme si to jen hypoteticky. Dejme tomu, že by Německo padesát let po holokaustu odmítalo omluvit se za nacistické zločiny, popíralo by, že by se na evropském Židovstvu něčeho dopustilo, a dokonce svalovalo odpovědnost za osud Židů na ně samé – a celý svět by lhostejně přihlížel, jak Německo takové lži chrlí, – a pak snad můžeme začít chápat, co Yanikian a všechny Armény tížilo. Jak mohla vláda Spojených států, kdysi největší zastánkyně Arménů po genocidě, podporovat turecké utajování?

Když jsem začal na tyto otázky hledat odpovědi, zjistil jsem, že je nikdo nezná. Pátrání po nich mi potvrdilo, že tenhle neuvěřitelný příběh, který jsem začal zkoumat, si zaslouží být vyproštěn ze zapomnění.

Poznámka k užívání termínu „Arménie“ v této knize: Dnes je Arménie vnitrozemským státem, velkým asi jako Maryland a sevřeným mezi řadou vzájemně se protínajících horských pásem. Na severu leží Gruzie, na východě Ázerbájdžán, na jihu Írán a na západě Turecko. Arménie, o níž mluvím v titulu této knihy, není jen současnou Arménií, která získala nezávislost v roce 1991 při rozpadu Sovětského svazu. Není to ani širší pruh území, který býval obydlen Armény a táhl se od Kaspického ke Středozemnímu moři. Mluvím o abstraktnější Arménii, jež není svázána zeměpisnými hranicemi, o Arménii, o které zpíval ve své písni Charles Aznavour. Arménie, o níž hovořím, odkazuje ke způsobu života, do kterého patří jazyk s vlastní jedinečnou abecedou, přijetí křesťanství

předcházející všechny ostatní země a tradice zakořeněné v Anadolii (Malé Asii) a na Kavkaze dva tisíce pět set let. Těmto arménským dětem vzdal ve své písni poctu Charles Aznavour a právě jejich potomci mají nárok na doposud nevyrovnaný dluh.

Cílem této knihy není prokázat existenci nebo pravdivost genocidy. V dalších kapitolách se ozřejmí, že je k máni značný rozsah odborných prací pořizovaných tureckými a v menším rozsahu i americkými vědci (kteří předkládají docela jinou verzi události). Někdy se tyto práce neshodují s fakty citovanými zde a často se rozcházejí s mými interpretacemi a závěry. Tato kniha nemá sloužit k popírání oněch tvrzení a zjištění. To už vykonaly desítky badatelů, opírajících se o velké množství důkazů od těch, které zahrnují vládní archivy, až po výpovědi očitých svědků a dokladů, které byly nahromaděny za několik posledních desítek let. Všechny tyto důkazy přesvědčily Mezinárodní asociaci odborníků na genocidu, aby v roce 1997 jednomyslně prohlásila, že masakry a deportace arménského obyvatelstva v osmanském impériu, zahájené v dubnu 1915, naplňují podle mezinárodního práva skutkovou podstatu genocidy.¹⁵ V roce 2000 učinili totéž Elie Wiesel a dalších sto pětadvacet odborníků na holokaust.¹⁶ Tyto výroky jsou odrazem konsenzu mezi historiky a experty na lidská práva o skutečnosti genocidy. Tato kniha se opírá o ona prohlášení a často, jak dokazují citace zdrojů v poznámkách, užívá týchž pramenů, které pomohly k takovému konsenzu dospět.

Mou nadějí není, že znovu rozdmýchám staré debaty, nýbrž spíše že naleznu odpovědi na docela jiný soubor otázek, které mají co dělat s tím, jak Arméni – a také svět – reagovali na tuto katastrofu v následujících desetiletích. Žádný jiný národ nepostihl tak pokřivený osud, jakým je kriminalizace jeho utrpení a dlouhodobé popírání pravdivosti toho, čím prošel, a našlo se jen málo takových, kteří se celé desítky let účastnili globální kampaně za spravedlnost. Uvědomování si tohoto překrouceného osudu mě vedlo k ústřední otázce této knihy: Jaké byly důsledky tohoto téměř bezprecedentního opoždění spravedlnosti?

Ačkoli v sobě mnozí Arméni nosili stejnou emocionální směs nezávisti a frustrace, jaká kypěla v Yanikianově nitru, mnohým se hnusila představa, že by se násilí, které už zmrzačilo jejich životy, mělo obnovit. Jiní usilovali o spravedlnost nenásilnými prostředky – budováním památníků, sběrem archivních informací, výpověďmi o tom, že ke genocidě skutečně došlo, lobbováním u vlád, aby podpořily Armény proti turecké popírací kampani, a žalobami u soudů. V tomto pogenocidním příběhu se dvěma paralelními cestami odvíjejí dvě rozcházející se historie, jedna násilná a druhá politická a právní. Obě jsou důrazným připomenutím, co se stane, když je spravedlnost odepřena, ať k tomu dojde kdykoli a kdekoli.

Kniha je rovněž odpovědí na onen překroucený osud. Jako dítěti mi vštěpovali, že Arméni usilují o spravedlnost. Jako dospělý jsem si kladl otázky o původu a vývoji tohoto mnohotvárného zápasu. A nakonec se záhada, které mě po léta poutala a mátlala, přiblížila rozřešení, když jsem dokončoval poslední stránky této práce.

Mnoho let se osudu, jenž Armény postihl, říkalo „zapomenutá genocida“. Před deseti lety věděla o té pohromě jen hrstka lidí nearménského původu a ještě menší počet znal alespoň sem tam nějakou tu podrobnost. Následující desetiletí přineslo spoustu knih, filmů a osvěty, která začala rozšířenou nevědomost po kousíčkách odstraňovat. V době, kdy se blížíme stému výročí genocidy v roce 1915, ví ještě menší počet lidí o téměř stoletém úsilí Arménů o spravedlnost. Jen málo dalších hnutí za společenskou spravedlnost po celém světě vynakládalo po tolik let takovou námahu. A ještě méně je takových, která by poutala lidi po celá pokolení. A přece je tak málo známo o tom jedinečném příběhu, plném dramatických nezdarů i kroků vpřed, který, což je ještě důležitější, nabízí četná poučení, k jakým důsledkům vede, když se v odpověď na genocidu nedostaví spravedlnost. Ani postupný odchod přeživších obětí, ani uplynutí více než devíti desetiletí v dětech Arménie vášnivou touhu po spravedlnosti nezmenšily. Tato kniha vypráví příběh této neutuchající touhy a odkrývá historické usilování o spravedlnost, jemuž v dějinách lidstva téměř není rovno.